

WROCLAW
W POLSKIEJ KRONICE FILMOWEJ

Wiktoria Malicka

WROCLAW
W POLSKIEJ KRONICE FILMOWEJ
NOWE MIASTO I NOWI MIESZKAŃCY
W PROPAGANDZIE PAŃSTWOWEJ,
1945–1970

Kraków 2012

© Copyright by Wiktoria Malicka
Kraków 2012

ISBN 978-83-62196-52-4

Recenzenci:

prof. dr hab. Andrzej Mencwel

dr hab. prof. UWrocław Bożena Płonka-Syroka

Publikacja dofinansowana przez Biuro Promocji Miasta
Urzędu Miejskiego Wrocławia

Redakcja: Ewa Chudoba

Korekta: Katarzyna Borzęcka

Skład: LIBRON

Projekt okładki: Izabela Szumen

Fotografie na okładce:

strona I – Ruch uliczny, pl. Kościuszki 1968 r., autor Tadeusz Drankowski

strona IV – Obchody X-lecia wyzwolenia Wrocławia, defilada

na pl. Grunwaldzkim (fragment fotografii), autor Aleksander Czelný

Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner

ul. Ujejskiego 8/1

30-102 Kraków

tel. 12 628 05 12

e-mail: office@libron.pl

www.libron.pl

Rodzicom

SPIS RZECZY

WSTĘP 9

1. MATERIAŁ I METODA 19

1.1. Polska Kronika Filmowa 19

1.2. Wprowadzenie do metodologii badań 33

1.2.1. Rozwój antropologii wizualnej na świecie 34

1.2.2. Rozwój antropologii filmu w Polsce 41

2. RYS HISTORYCZNY 51

2.1. Przesunięcie granic na zachód i zmiana ustroju w Polsce 54

2.2. Polski Wrocław 58

2.3. Trudne początki 61

2.4. Wymiana ludności 66

2.5. Odbudowa miasta 72

3. PROPAGANDA JAKO CZYNNIK KSZTAŁTUJĄCY ŚWIADOMOŚĆ ZBIOROWĄ 97

3.1. Pojęcie propagandy 97

3.2. Funkcje propagandy 100

3.3. Sztuka i środki masowego przekazu jako element systemu propagandowego 103

3.3.1. Kino 104

3.4. Język propagandy politycznej 109

3.4.1. Język Polskiej Kroniki Filmowej 113

3.4.2. Uregulowania językowe na Ziemiach Zachodnich 114

3.5. Propaganda na Ziemiach Zachodnich	116
3.5.1. Polska myśl zachodnia	116
3.5.2. Mitologia Ziem Odzyskanych i mitologizacja dzziejów Wrocławia	121
3.6. Szczególne przykłady propagandy we Wrocławiu	124
3.6.1. Wystawa Ziem Odzyskanych	124
3.6.2. Obchody rocznic historycznych	128
3.6.3. Propagandowa rola odbudowy	130
4. ANALIZA PKF	135
4.1. Okres powojenny 1945–1948	135
4.2. W okowach stalinizmu 1949–1955	168
4.3. Odwilż i mała stabilizacja 1956–1970	196
5. PODSUMOWANIE	291
BIBLIOGRAFIA	301

WSTĘP

Za cel poniższej pracy obrałam przedstawienie roli, jaką odegrały treści propagandowe zawarte w Polskiej Kronice Filmowej w kształtowaniu świadomości zbiorowej nowych mieszkańców Wrocławia od ich osiedlenia się po II wojnie światowej do 1970 r. Przyjęta w pracy cezurą czasowa odpowiada zmianom politycznym w PRL. Okres 25 lat pozwolił na zbadanie różnych mechanizmów propagandowych, które zmieniały się w zależności od sytuacji w kraju wyznaczonej przez: lata powojenne, czasy stalinowskie, przełom 1956 r. i tzw. małą stabilizację. Praca kończy się na roku 1970, kiedy to przejście władzy przez Edwarda Gierka zakończyło określony kurs polityczny w stosunku do Ziem Zachodnich. Wiązało się to w szczególności z przełomem w stosunkach polsko-niemieckich zainaugurowanym przez Willy'ego Brandta. Nadmienić należy, że od pierwszych lat powojennych aż do 1970 r. kluczową rolę propagandy było – mniej lub bardziej zintensyfikowane – przypomnienie o zagrożeniu ze strony niemieckiej, a co za tym idzie – o niestabilności granicy na Odrze i Nysie. Był to podstawowy argument, co do konieczności utrzymania sojuszu z ZSRR i przewodniej roli partii komunistycznej w Polsce. Z chwilą podpisania porozumienia o nienaruszalności polskiej granicy zachodniej stracił on na aktualności. Ekipa Gierka musiała zatem wypracować nowe podejście propagandowe związane np. z tzw. propagandą sukcesu. Jednak ze względu na ograniczoną objętość opracowania okres ten nie zostanie poniżej omówiony.

Teza pracy opiera się na przekonaniu, że przekaz propagandowy oraz mitologizacja dziejów miasta zawarte w Polskiej Kronice Filmowej (PKF) nie były jedynie odbiciem komunistycznych idei propagandowych dostosowanych do szczególnych potrzeb Ziem Odzyskanych, ale stały się nieodzowne w skonsolidowaniu polskiego społeczeństwa Wrocławia. Pozwoliły wykreować nowe spojrzenie na historię, a przez to stworzyć więzi z miastem, z którym nowych mieszkańców nie łączyły żadne osobiste wspomnienia.

W pracach naukowych wiele uwagi poświęcono zarówno propagandzie okresu PRL, jak i samemu Wrocławowi. Szczególnie dużo jest ogólnych opracowań historycznych, istnieje natomiast niewiele prac na temat samej PKF. Wyjątek stanowi rzetelna monografia Marka Cieślińskiego¹. Zakres badań nad kroniką ogranicza się do kilku artykułów i szątkowych informacji w większych monografiach na temat filmu². W tej niewielkiej liczbie tekstów nie znalazło się dotąd opracowanie dotyczące miejsca Wrocławia w kronice. Na tym polega właśnie odrębność i – jak ufam – przydatność mojej pracy.

Poniższa praca złożona jest z pięciu rozdziałów. Ponieważ każdy z nich dotyczy innej tematyki pozwolę sobie poniżej, wraz z przedstawieniem ich zawartości, na charakterystykę wykorzystanej literatury. Rozdział pierwszy podzielony został na dwie części. Pierwsza to rys historyczny Polskiej Kroniki Filmowej. Przedstawiam w niej podstawowe informacje na temat tej jedynej w swoim rodzaju instytucji rozpowszechniania informacji. Uwzględnione tu zostały również najważniejsze wydarzenia w historii PRL – momenty przełomowe, wpływające na zmianę poetyki PKF, których echa dostrzegam później przy analizie kronik wrocławskich. Podstawowym źródłem była tu dla mnie praca Marka Cieślińskiego, która jest jedyną pozycją książkową na ten temat; pomocne okazały się także artyku-

¹ Por. M. Cieśliński, *Piękniej niż w życiu. Polska Kronika Filmowa 1944–1994*, Warszawa 2006.

² Por. *Historia filmu polskiego*, red. J. Toeplitz, Warszawa 1974; *Film i kinematografia. Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, red. E. Zajicek, Warszawa 1994.

ły Wacława Świeżyńskiego o roli kroniki w odbudowywaniu kraju³, przekrojowy szkic Krzysztofa J. Nowaka na temat PKF⁴ oraz tekst Jerzego Toeplitza opublikowany z okazji XX-lecia PKF⁵.

W części drugiej, stanowiącej podbudowę metodologiczną pracy, przedstawiam osiągnięcia oraz założenia antropologii filmu w Polsce i na świecie. W polskim piśmiennictwie nie ukazało się zbyt wiele prac na temat związków filmu z antropologią, ponieważ ta subdyscyplina antropologii wykształciła się u nas stosunkowo niedawno. Z drugiej strony nie można jednak mówić o całkowitej nieobecności tekstów z tego zakresu. Aleksander Jackiewicz jako pierwszy postulował stworzenie antropologii filmu w Polsce. Jego książka – *Antropologia filmu*⁶ jest jednak w dużej mierze (poza pierwszym rozdziałem: *Jak jest możliwa antropologia filmu*) luźnym zbiorem szkiców na rozmaite tematy. Antropologii filmu poświęconych jest natomiast wiele artykułów zebranych w trzech znakomitych czasopismach: pierwsze propozycje interpretacyjne w ramach omawianego nurtu zostały zaprezentowane w podwójnym numerze „Kontekstów”⁷; tematyce tej został poświęcony – także podwójny – zeszyt „Kwartalnika Filmowego”⁸ zatytułowany *Antropologia i film*, w którym poza artykułami polskich badaczy umieszczone zostały przedruki tekstów mało znanych w Polsce antropologów zachodnich. I wreszcie numer „Studiów Filmoznawczych”⁹, w którym dzięki tematycznej rozpiętości udało się przedstawić różnorodność rozumienia antropologii filmu.

³ W. Świeżyński, *Polska Kronika Filmowa w służbie odbudowy*, [w:] *Historia filmu polskiego*, *op. cit.*, s. 110–132.

⁴ Por. K.J. Nowak, *Polska Kronika Filmowa*, [w:] *Film i kinematografia. Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, *op. cit.*, s. 243–262.

⁵ Por. J. Toeplitz, *Polska Kronika Filmowa – dorobek XX-lecia*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1964, nr 3.

⁶ Por. A. Jackiewicz, *Antropologia filmu*, Kraków 1975.

⁷ Por. „Polska Sztuka Ludowa. Konteksty” 1992, nr 3–4.

⁸ Por. „Kwartalnik Filmowy” 2004, nr 47–48.

⁹ Por. „Studia Filmoznawcze” 2005, nr 26.

Ponadto znakomitą prezentacją antropologicznych interpretacji wizualnych form działalności człowieka jest tom zatytułowany *Antropologia wobec fotografii i filmu*¹⁰, który przedstawia dotychczasowe dokonania polskich antropologów w tej materii. Światowa antropologia wizualna, ze względu na swą długą tradycję na Zachodzie, doczekała się ogromnej liczby opracowań, z których najważniejsze są w całości dostępne w internecie¹¹. Prezentując tę dziedzinę, opierałam się na pracach czołowych światowych antropologów, m.in. Jay'a Ruby'ego, autora *Picturing Culture: Essays on Film and Anthropology*¹². Wykorzystałam także artykuły zebrane w tomie *Principles of Visual Anthropology*¹³ oraz *Rethinking Visual Anthropology* – książkę stawiającą nowe pytania antropologii wizualnej¹⁴. Pomocne były także wspomniane artykuły z „Kwartalnika Filmowego”.

Rozdział drugi zawiera rys historii Wrocławia, począwszy od ogłoszenia kapitulacji twierdzy Breslau w 1945 r. aż do 1970 r. Uwzględnione zostały procesy wymiany ludności, a także przebieg odbudowy miasta rozumiany nie tylko w sensie materialnym, ale również jako odbudowa życia kulturalnego. W tej części pracy nieocenioną pomocą była dla mnie znakomita książka Gregora Thuma *Obce miasto. Wrocław 1945 i potem*, w której autor z niezwykłą skrupulatnością i z uwzględnieniem wszystkich czynników przedstawia proces tworzenia się nowego Wrocławia¹⁵. Włodzimierz Suleja w trzecim tomie *Historii Wrocławia* prezentuje dzieje miasta od momentu przejęcia władzy przez powojenną Polskę poprzez całą historię PRL aż

¹⁰ Por. *Antropologia wobec fotografii i filmu*, red. G. Pelczyński, R. Vorbrich, Poznań 2004.

¹¹ Por. <http://www.antropologiavisual.com.ar/archivos/henley.pdf>, s. 3, dostęp: 20.08.2012; <http://www.janushead.org/gwu-2001/wolfgram.cfm>, dostęp: 20.08.2012; <http://www.societyforvisualanthropology.org/Resources/svaresolutiona.pdf>, s. 3, dostęp: 10.03.2009.

¹² Por. J. Ruby, *Picturing Culture: Essays on Film and Anthropology*, Chicago 2000.

¹³ Por. *Principles of Visual Anthropology*, red. P. Hockings, Berlin, New York 1995.

¹⁴ Por. *Rethinking Visual Anthropology*, red. M. Banks, H. Morphy, New Haven, London 1997.

¹⁵ Por. G. Thum, *Obce miasto. Wrocław 1945 i potem*, przeł. M. Słubicka, Wrocław 2005.

do współczesności¹⁶. Obie wyżej wymienione pozycje ze względu na swą historyczną rozpiętość okazały się przydatne na przestrzeni całego rozdziału, a książka Thuma również w dalszych miejscach tej pracy. Pozwolę sobie poniżej wymienić inne opracowania, które były dla mnie nieodzowne w omawianym rozdziale.

Przedstawiając historię walk o Breslau, korzystałam z drugiego tomu *Historii Wrocławia* autorstwa Teresy Kulak¹⁷ oraz z prac Ryszarda Majewskiego¹⁸. Bardzo pomocne okazały się także wspomnienia ks. Paula Peikerta zatytułowane *Kronika dni oblężenia*¹⁹. W części rozdziału dotyczącej okresu tuż po wojnie i trudnych początków polskiego Wrocławia posilkowałam się niezwykle bogatą pod względem materiałowym i faktograficznym książką Marka Ordyłowskiego *Życie codzienne we Wrocławiu 1946–1948*²⁰. Kwestię wymiany ludności zaprezentowałam, odwołując się do badań wybitnej socjolożki Ireny Turnau zawartych głównie w tomie *Studia nad strukturą ludnościową polskiego Wrocławia*²¹.

W rozdziale trzecim przedstawiam zagadnienia związane z propagandą polityczną, która, jak już wspomniałam, była niezbędna dla kształtowania się tożsamości nowych wrocławian. Postanowiłam przedstawić wszystkie jej aspekty, gdyż dopiero wtedy czytelnik może ujrzeć całe spectrum elementów składających się na tę ogromną maszynę wpływu. Część teoretyczną, a więc pojęcia i funkcje propagandy, przedstawiłam odwołując się głównie do książki *Teoria i praktyka propagandy* (autorstwa Bogusławy Dobek-

¹⁶ Por. W. Suleja, *Historia Wrocławia*, t. III, *W Polsce Ludowej, PRL i III Rzeczypospolitej*, Wrocław 2001.

¹⁷ Por. T. Kulak, *Historia Wrocławia*, t. II, *Od twierdzy fryderycjańskiej do twierdzy hitlerowskiej*, Wrocław 2001.

¹⁸ Por. R. Majewski, *Dolny Śląsk – 1945 – Wyzwolenie*, Wrocław 1982; *idem*, *Z problematyki walk o wyzwolenie Wrocławia w 1945r.*, „Sobótka” 1984, nr 3.

¹⁹ Por. P. Peikert, *Kronika dni oblężenia. Wrocław 22.I.–6.V.1945*, Wrocław 1972.

²⁰ Por. M. Ordyłowski, *Życie codzienne we Wrocławiu 1946–1948*, Wrocław 1991.

²¹ Por. I. Turnau, *Studia nad strukturą ludnościową polskiego Wrocławia*, Poznań 1960; *eadem*, *O pochodzeniu dzisiejszej ludności miasta Wrocławia*, „Przegląd Zachodni” 1949, R. V.

-Ostrowskiej, Janiny Fras i Beaty Ociepki), która w skrótovej, acz wyczerpującej formie przedstawia te dwie kwestie²².

W podrozdziale dotyczącym środków masowego przekazu, a w szczególności kina jako elementów systemu propagandowego pomocna okazała się praca pt. *Propaganda polityczna władzy ludowej w Polsce 1944–1956* Marcina Czyżniewskiego²³. Posłużyłam się również interesującym artykułem Ewy Gębickiej dotyczącym politycznego wpływu państwa na kinematografię lat 60.²⁴

Charakteryzując manipulację językową w propagandzie PRL, bazowałam na niedawno wznowionej pracy wybitnego językoznawcy Jerzego Bralczyka *O języku propagandy polityki*²⁵, która w kwestii języka propagandy, a szczególnie zjawiska językowej manipulacji w celach politycznych, jest pozycją podstawową. Poruszając ten problem, przedstawiłam uregulowania językowe dotyczące Ziemi Zachodnich. Okazało się to niezbędne, gdyż propaganda przyjęła tam nieco inną formę działania niż w centralnej Polsce. Zyskało to odzwierciedlenie w wyrażeniach językowych często utrwalonych w języku do dzisiaj, jak chociażby – Ziemia Odzyskana. Niezbędne do późniejszej analizy było również przedstawienie języka Polskiej Kroniki Filmowej, która, spełniając najważniejsze warunki przekazu propagandowego, dążyła jednocześnie do stworzenia własnego stylu opisu i interpretacji rzeczywistości. Pomocna w tej kwestii okazała się wspomnianą już książka Marka Cieślińskiego²⁶.

Ponieważ praca ta traktuje o treściach propagandowych kierowanych do mieszkańców Wrocławia, niezbędne było przedstawienie ich

²² Por. B. Dobek-Ostrowska, J. Fras, B. Ociepka, *Teoria i praktyka propagandy*, Wrocław 1999.

²³ Por. M. Czyżniewski, *Propaganda polityczna władzy ludowej w Polsce 1944–1956*, Toruń 2005.

²⁴ Por. E. Gębicka, „Obcinanie kantów”, czyli polityka PZPR i państwa wobec kinematografii lat sześćdziesiątych, [w:] *Syndrom konformizmu? Kino polskie lat sześćdziesiątych*, red. T. Miczka, A. Madej, Katowice 1994.

²⁵ Por. J. Bralczyk, *O języku propagandy polityki*, Warszawa 2007.

²⁶ Por. M. Cieśliński, *Piękniej niż w życiu...*, *op. cit.*, *passim*.

szczególnej wersji dostosowanej do Ziemi Zachodnich, a bazującej na polskiej myśli zachodniej. Jej podstawową tezą było przekonanie, że nowo wcielone terytoria są „ziemiami odzyskanymi”, które dzięki dziejowej sprawiedliwości, po wielu wiekach odseparowania powróciły wreszcie do Polski. W prezentacji genezy, treści pojęcia i założeń polskiej myśli zachodniej pomógł mi artykuł Marii Tomczak²⁷, która przedstawia jej wykorzystanie w propagandzie władz komunistycznych na przestrzeni całego okresu PRL. Mitologia Ziemi Odzyskanych, a co za tym idzie mitologizacja Wrocławia, została stworzona na potrzeby propagandy i bezpośrednio wpływała z polskiej myśli zachodniej. Procesy mitologizacji Wrocławia i Ziemi Odzyskanych, bazujące na micie piastowskim, wpływały szczególnie mocno na tożsamość nowych osadników. Kreacja nowego obrazu tych ziem była odpowiedzią na zapotrzebowanie narodu na integrujący mit, korespondujący z nową rzeczywistością. Powyższe zagadnienia zostały przedstawione przez Halinę Tumolską. Badaczka w pracy *Mitologia Kresów Zachodnich w pamiętnikarstwie i beletrystyce polskiej (1945–2000)*²⁸ wymienia aspekty, które kwalifikowały się jako tworzywo mitu oraz przedstawia mechanizmy tworzenia się nowej mitologii.

Przygotowując grunt pod analizę powyższych zjawisk, przedstawiam również szczególne przykłady działań propagandowych we Wrocławiu, do których zaliczyłam Wystawę Ziemi Zachodnich. Pomocną okazała się praca *Sto wielkich dni Wrocławia* Jakuba Tyszkiewicza²⁹, który nie tylko w szczegółach opisał organizację tego wielkiego przedsięwzięcia, ale przede wszystkim przedstawił cele polityczne i propagandowe, które władza chciała za jego pomocą osiągnąć. Wśród czynników mających szczególne znaczenia w kształtowaniu propagandowego obrazu miasta i jego nowych

²⁷ Por. M. Tomczak, *Polska myśl zachodnia*, [w:] *Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945–1989*, red. A. Wolff-Powęska, Poznań 1993.

²⁸ Por. H. Tumolska, *Mitologia Kresów Zachodnich w pamiętnikarstwie i beletrystyce polskiej (1945–2000)*, Toruń 2007.

²⁹ Por. J. Tyszkiewicz, *Sto wielkich dni Wrocławia*, Wrocław 1997.

mieszkańców wymieniam również obchody świąt rocznicowych i odbudowę Wrocławia. Ta ostatnia miała bowiem istotny wpływ na przyswojenie miasta i Ziemi Zachodnich przez polskie społeczeństwo. W obu tych kwestiach moim podstawowym źródłem była książka Gregora Thuma *Obce miasto*.

Ostatni rozdział mojej pracy przedstawia analizę Polskiej Kroniki Filmowej. Podstawowym źródłem badawczym były tu operatorskie noty montażowe sporządzone przez twórców poszczególnych wydań, w których szczegółowo opisane zostały listy dialogowe, informacje o obiektach zdjęć i metrażu ujęć. Zdaję sobie sprawę z ograniczeń wynikających ze specyfiki takiego narzędzia badawczego – spisane kroniki pozbawione są przecież warstwy dźwiękowej, która często mogłaby wzbogacić analizę; nie można także wykluczyć niedociągnięć w spisanej warstwie wizualnej kronik – pewne bowiem elementy miejskiego krajobrazu mogły być dla operatorów na tyle oczywiste, że nie znalazły się w notach montażowych.

Dokonaną przeze mnie analizę podzieliłam na trzy okresy: okres powojenny zakończony Wystawą Ziemi Odzyskanych, czasy stalinizmu, odwilż i okres tzw. małej stabilizacji. Analiza została ponadto oparta na najbardziej charakterystycznych motywach propagandowych wstępujących w PKF. Wybrane z nich poddane zostały analizie pod kątem treści, celów propagandowych, jakie władza chciała osiągnąć, oraz intensywności występowania w danych okresach historycznych. Niektóre motywy, jak np. polsko-piastowski mit Wrocławia czy mitologia Ziemi Odzyskanych, występują w największym zintensyfikowaniu tylko w pierwszych latach powojennych, a później jedynie się o nich przypomina, np. podczas wielkich obchodów rocznicowych. Inne z kolei, jak chociażby apoteoza młodości Wrocławia i jego mieszkańców, pojawia się dopiero pod koniec lat 50. Wtedy to widzowie kroniki są świadkami narodzin i wzrastania zarówno nowego pokolenia wrocławian, niepamiętającego wojny i przesiedleń, jak i samego nowego miasta. Motyw urbanistyczny jest najpełniej wykorzystany w latach 60., kiedy nastąpiła era maso-

wego budownictwa mieszkaniowego. Powyższe przykłady pozwolą mi prześledzić natężenie i wpływ poszczególnych wątków propagandowych na mieszkańców Wrocławia. Warto zauważyć, że gdy dany cel propagandowy został uznany przez władze za osiągnięty, przestał występować albo gwałtownie zmniejszyło się jego natężenie w PKF. Polska Kronika Filmowa może być zatem uznana za idealne zwierciadło partyjnej propagandy.

Niniejsza książka została napisana na podstawie pracy magisterskiej powstałej w Katedrze Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Wrocławskiego pod kierunkiem Pani Profesor Bożeny Płonki-Syroki. Pragnę w tym miejscu najserdeczniej podziękować Pani Profesor za wszelką pomoc. Za niezwykle cenne uwagi dziękuję również Panu Profesorowi Andrzejowi Mencwelowi oraz Panu Janowi Strękowskiemu. Mam nadzieję, że niniejsza publikacja przyczyni się do przybliżenia obrazu Wrocławia lat powojennych widzianego oczami Polskiej Kroniki Filmowej.